МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

РУРАК ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 821.161.2.09 76.071.1 81'374-051](477)"15/16"(043.3)

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ПАМВА БЕРИНДИ В РАННЬОБАРОКОВОМУ КОНТЕКСТІ

Спеціальність 10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

ЛЬВІВ – 2021

Дисертацією є рукопис.
Роботу виконано на кафедрі української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Криса Богдана Семенівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, професор кафедри української
літератури імені академіка Михайла Возняка

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Матушек Олена Юріївна,
Харківський національний університет
імені Василя Каразіна,
завідувач кафедри історії української літератури
філологічного факультету;

кандидат філологічних наук, доцент
Савенко Оксана Петрівна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, доцент кафедри української
та зарубіжної літератур

Захист дисертації відбудеться «23» вересня 2021 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.13 Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79601, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «23» серпня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук Р. О. Крохмальний

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Памво Беринда – визначний діяч українського національно-культурного відродження кінця XVI – першої половини XVII століття. Його багатогранна діяльність у сфері друкарства, граверства, словникарства, віршування стала не лише неоціненним скарбом для майбутніх поколінь, але й прикладом об'єднання українського світу в часи протистоянь і викликів історії.

Актуальність теми зумовлена відсутністю комплексного дослідження творчої спадщини Памва Беринди. Увага до його постаті обмежувалась висвітленням окремих проблем творчости, але ніколи не була предметом всебічних студій. Потреба представити багатогранний творчий світ Памва Беринди належить до давно назрілих завдань української медієвістики. З такої перспективи збірка „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вѣршѣ для утѣхи православным христіаном" 1616 року, що започаткувала українську різдвяну традицію, в колі друкарсько-граверських і словникарських пошуків автора розглядається вперше.

Мета роботи полягає в комплексному вивченні творчости Памва Беринди.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- дослідити історію рецепції життя й творчости Памва Беринди;
- окреслити історико-літературний контекст його діяльности;
- проаналізувати джерела віршованої спадщини;
- розглянути збірку „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вѣршѣ для утѣхи православным христіаном" з перспективи формування різдвяної традиції в українській літературі;
- з'ясувати характер інтерпретації канонічного євангельського сюжету;
- простежити зв'язки між літературними та граверськими творами Памва Беринди.

Об'єкт дослідження – творчий універсум Памва Беринди як явище раннього українського бароко.

Предмет дослідження – літературна спадщина Памва Беринди, зокрема збірка „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вѣршѣ для утѣхи православным христіаном", до якої, крім різдвяної декламації, увійшли інші віршовані тексти, а також художнє оформлення збірки.

Допоміжними матеріалами є стародруки кінця XVI – першої половини XVII століття, до яких різною мірою причетний Памво Беринда, його гравюри, повість „От отечьника скитскаго повість удивительна о діаволу, како прійде к великому Антонию в образі чловечесті, хотя каятся" (1626), „Лексіконъ славенорѡсскїй альбо Именъ тлъкованїє" (1627).

Методи дослідження зумовлені специфікою предмета дослідження, що потребує різновекторної методології, поєднання загальнонаукових і суто

літературознавчих методів. Роботу виконано на основі комплексного системного підходу з використанням культурно-історичного, біоґрафічного, порівняльно-історичного, описового, герменевтичного, інтертекстуального й філологічного методів.

Теоретико-методологічну базу дисертації становлять праці Івана Франка, Михайла Возняка, Михайла Грушевського, Дмитра Чижевського, Сергія Єфремова, Володимира Перетца, Володимира Рєзанова, Сергія Маслова, Володимира Крекотня, Леоніда Ушкалова, Миколи Сулими, Петра Білоуса, Наталії Пилип'юк, Богдани Криси, арх. Ігоря Ісіченка, Олени Матушек, Дарії Сироїд, Ольги Максимчук, Назара Федорака, а також студії, які безпосередньо стосуються життя і творчости Памва Беринди, – Антоніни Сичевської, Софії Щеглової, Вікторії Колосової, Миколи Сулими, Богдани Криси, Анни-Лоуренс Каудано, Оксани Савенко. У роботі синтезовано ідеї та висновки праць Івана Огієнка, Василя Німчука, Олекси Горбача, В'єслава Вітковського, Павла Сенатовича, Григорія Коляди, Лідії Ошуркевич, Дмитра Степовика, Тетяни Росовецької, Наталії Бондар, Володимира Стасенка, Івана Драбчука, що стосуються друкарської, граверської та лексикографічної діяльности Памва Беринди. Історичне тло епохи реконструйовано на основі досліджень Амбросія Криловського, Федора Титова, Ярослава Ісаєвича, Дениса Зубрицького, Ігоря Скочиляса, Леоніда Тимошенка.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в системному й комплексному дослідженні життя і творчости Памва Беринди. Вперше в українській літературознавчій медієвістиці постать Памва Беринди розглянуто в контексті співпраці між львівським братством і вихованцями гуртка львівського єпископа Ґедеона Балабана та розгортання освітньої, мовної й літературної програм у світлі нової київської перспективи. Вперше досліджено проблеми авторства Памва Беринди – як з погляду типології раннього українського бароко, так і з погляду проявлення ознак творчої індивідуальности, що співвідноситься з різними гранями творчости. Вперше методику інтегрального тлумачення творів Памва Беринди поєднано з власне літературознавчими підходами.

Теоретичне та практичне значення дисертації. Теоретичні аспекти й основні матеріали роботи можуть бути використані у лекційних і семінарських курсах з історії української літератури, при написанні маґістерських робіт і укладанні підручників. Результати дослідження відкривають шляхи майбутніх наукових студій над творчою спадщиною Памва Беринди, зокрема наукового перевидання збірки „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вѣршѣ для утѣхи православным христіаном".

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою. Основні положення та висновки авторка сформулювала одноосібно.

Гіпотези та методики інших авторів, використані в дисертації, підтверджені відповідними покликами. Публікацій у співавторстві немає.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертацію виконано на кафедрі української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка й узгоджено з її науковими програмами та планами.

Апробація результатів. Результати роботи за темою були апробовані на університетських, всеукраїнських і міжнародних конференціях: Звітно-наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, ЛНУ ім. Івана Франка, 1 лютого 2016 р. – очна участь); Міжнародна науково-практична конференція „Актуальні проблеми філософії та журналістики" (м. Ужгород, ДВНЗ „Ужгородський національний університет", 21–22 квітня 2016 р. – очна участь); XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих філологів „VIVAT ACADEMIA: українська філологія – історія, теорія, методологія" (м. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 22 квітня 2016 р. – заочна участь); Звітно-наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, ЛНУ ім. Івана Франка, 16 лютого 2017 р. – очна участь); XV Всеукраїнська наукова конференція молодих філологів „VIVAT ACADEMIA": „Національно-визвольні змагання в українській літературі" (м. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 28 квітня 2017 р. – очна участь); Всеукраїнська наукова конференція „Актуальні проблеми української медієвістики" (м. Чернігів, Національний університет „Чернігівський колегіум" ім. Тараса Шевченка, 27–28 квітня 2017 року – заочна участь); Міжнародна наукова конференція „Метафізичний спектр українського письменства XI–XVIII століть" (м. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 3–4 травня 2017 р. – очна участь); XV Всеукраїнська наукова конференція молодих філологів „VIVAT ACADEMIA": „Національно-визвольні змагання в українській літературі" (м. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 28 квітня 2017 р. – очна участь); XVI Всеукраїнська наукова конференція молодих філологів „VIVAT ACADEMIA": „Тенденції розвитку української філологічної науки нової доби" (до 220-ліття виходу „Енеїди" Івана Котляревського) (м. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 20 квітня 2018 р. – очна участь); Всеукраїнська наукова конференція „Актуальні проблеми української медієвістики" (м. Чернігів, Національний університет „Чернігівський колегіум" ім. Тараса Шевченка, 27–28 квітня 2018 року – очна участь), XXXI Наукова сесія Наукового товариства ім. Шевченка „Літературознавча комісія" (м. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 12–13 березня 2020 року – очна участь).

Публікації. За матеріалами дисертації вийшло сім наукових статей, п'ять з яких – у фахових виданнях, одна – у закордонному науковому збірнику, дві – додаткові публікації.

Структура. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів з підрозділами та підпунктами, висновків, списку використаної літератури та джерел. Загальний обсяг роботи становить 174 сторінок, основного тексту – 150 сторінок. Список використаної літератури та джерел охоплює 260 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її наукову новизну, практичне значення, сформульовано мету й завдання роботи, визначено об'єкт, предмет дослідження, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, подано рекомендації щодо практичного застосування одержаних результатів, наведено відомості про апробацію та авторські публікації.

У першому розділі **„Памво Беринда на культурно-історичному тлі своєї доби"**, що складається з чотирьох підрозділів, охарактеризовано культурно-історичні, релігійні та політичні процеси другої половини XVI – першої третини XVII століття, на тлі яких розпочався життєвий і творчий шлях Памва Беринди, і в яких він брав безпосередню участь.

У першому підрозділі **1. 1. „Львівське братство та гурток Ґедеона Балабана: протистояння й праця на спільному полі"** зосереджено увагу на тому, що політично-релігійне протистояння напередодні Берестейської унії 1596 року між Львівським братством і братською школою, з одного боку, та гуртком православного львівського єпископа Ґедеона Балабана, з другого, – вирішується на ниві культурно-освітньої праці обох сторін. За декілька десятиліть це поле стане спільним, даючи підстави вносити певні корективи у майже хрестоматійну сторінку української історіоґрафії. Суть коректив, зумовлена повнішим розумінням історичних процесів, а зокрема їх типологічних ознак і певних аналогій, торкається й перших „дійових" осіб, передусім Ґедеона Балабана.

Ім'я Памва Беринди стає відомим завдяки книгам з друкарень Балабанів – у Стрятині й Крилосі. В освітньо-культурному середовищі гуртка Ґедеона Балабана він не лише досягнув друкарської й граверської майстерности, а й розпочав книгу свого життя – „Лексіконъ славенорѡсскїй альбо Именъ тлъкованїє" (Київ, 1627). Вдячність, з якою Памво Беринда згадував перебування в колі Балабанів, переконує, що атмосфера була сприятливою і для нього, і для української книжкової справи загалом.

У другому підрозділі **1. 2. „Памво Беринда в освітніх, мовних і літературних процесах кінця XVI – першої третини XVII століття"** розглянуто збірку „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа

вѣршѣ для утѣхи православным христіаном” у світлі педагогічної діяльности Памва Беринди, що відповідала загальній навчальній програмі львівської братської школи з її орієнтацією на синтез візантійських ідей і західного педагогічного досвіду. Продовження праці над лексиконом потрактовано як поглиблення того русла, в якому львівські братчики граматичними, лексикографічними, перекладацькими й видавничими зусиллями засвідчували свою мовну політику: не залишатися безсловесним родом.

У третьому підрозділі **1. 3. „Історія рецепції життєвого та творчого шляху Памва Беринди”** систематизовано різнопланові розвідки життєвого шляху Памва Беринди – від найдавніших згадок про нього (стаття „Памво Беринда” з підписом „Іосиф зь Покутья”, опублікована 1851 року в „Зорі Галицькій”) до сучасних. З такого погляду представлено студії Василя Німчука, Павла Сенатовича, Григорія Коляди, Михайла Худаша, Павла Житецького, Олекси Горбача, Григорія Крецу, Івана Богдана, В’єслава Вітковського, Гаврила Шила, Лідії Коць-Григорчук, Володимира Полєка, Івана Драбчука та інших. На основі цих студій, а також мовних фактів з „Лексикону славенороського”, окремих авторських свідчень та історії видань реконструйовано біоґрафію Памва Беринди від дати народження – до дати смерти, зокрема висловлено припущення щодо місця його народження, освіти, національности, соціального стану, родинних і товариських обставин.

У другому розділі **„Проблеми авторства Памва Беринди”** життя й творчість Памва Беринди розглядається з погляду барокової типології авторства, що корегує життєву мандрівку освіченої людини її зв’язками з певними школами, друкарнями й монастирями, тобто з духовними центрами та їх розбудовою, а образ світу – з книгою написаною чи такою, що пишеться. У цій ситуації неминуче з’являється проблема атрибуції текстів. Що стосується Памва Беринди, то проблему полегшують граверські знаки, манера оформлення книг, джерела текстів, а також їх функція як у структурі творчої особистости, так і в структурі твору.

У першому підрозділі **2. 1. „Друкарська діяльність Памва Беринди: галицький та київський періоди”** відстежено „мандрівний” сюжет Памва Беринди: від заснування у Стрятині друкарні Ґедеона Балабана (приблизно 1597 рік) до виходу у світ збірки „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вЂршЂ для утЂхи православным христіаном” у Львові (1616), запрошення Єлисея Плетенецького до праці над київським „Анфологіоном” і смерть у Києві (1632).

У фокусі спостережень над галицьким періодом Памва Беринди – три стародруки разом з гравюрами: „Служебник” (1604), „Требник” (1606) та крилоське „Учительне Євангеліє” (1606). В ідентичному чи дещо зміненому

форматі ці гравюри трапляються в інших книгах, маркуючи в такий спосіб безпосередню чи опосередковану участь Памва у їх виданні. Детально висвітлено специфіку мистецького оформлення і київських книг: „Анфологіона” (1619), „Номоканона” (1620), „Служебника” (1620), „Бесід на послання апостольські” (1623) та „Бесід на діяння апостолів” (1624), простежено їх взаємозв’язки зі стрятинськими книгодруками. Прокоментовано припущення щодо подорожі Памва Беринди до Єрусалиму та на Афон, у контексті видання „Толкованіє на Апокаліпсис” (1625) – поїздку до Москви. Описано роль Памва Беринди у підготовці видань „Тріодь пісная” (1627) та „Тріодь цвітная” (1631), остання з яких засвідчує його участь у видавничому процесі лаврської друкарні до останніх днів життя – до липня 1632 року.

У другому підрозділі **2. 2 „До питання атрибуції граверських і літературних творів Памва Беринди”** висловлено думку, що його творча спадщина, з огляду на природу барокового авторства, значно більша, ніж прийнято вважати. Зокрема, львівська „Книга о священьствѣ” (1614) містить ініціали „ПБ” та зображення місяця-молодика з зіркою – друкарський знак Памва Беринди, а мотиви його різдвяних віршів (1616) виразно перегукуються з анонімними віршованими творами кінця XVI – початку XVII століття. Існують підстави вважати Памва Беринду, бодай якоюсь мірою, причетним до книг „О воспитаніи чад” (1609), „Любомудрѣйшаго Кир Агапита... главизны поучительны” (1628), „Преподобнаго... аввы Дорофея Поученыя Душеполезна” (1628), „Імнологія, си есть Піснословіє” (1630), окремих ксилографій та гравюр.

У третьому підрозділі **2. 3 „Від Павла до Памва: традиція імені Беринди”** висунуто гіпотези щодо світського та чернечого імен Памва Беринди. Аналіз гравюри до повісті „От отечьника скитскаго повість удивительна о діаволу, како прійде к великому Антонию в образі чловечесті, хотя каятся” (1626), що містить комбінований тайнопис Памва Беринди, дозволив припустити, що своїм духовним взірцем у світському житті він вважав Павла Фівейського. Натомість змістовий огляд однієї з двох гравюр словника „Лексіконъ славенорωсскїй альбо Именъ тлъкованїє” (розп’яття Ісуса Христа) дозволяє пов’язувати вибір чернечого імені з постаттю Памва Нітрійського (пустельника).

Четвертий підрозділ **2. 4. „Лексіконъ славенорωсскїй альбо Именъ тлъкованїє” як засіб і мета Памва Беринди”** присвячений найвидатнішому твору давнього українського словникарства. Підрозділ покликаний наблизитись до пізнання лексикону Памва Беринди не лише як суто мовного явища, а й з погляду барокового світовідчуття. Лексикон представлено як свідчення барокового культу слова, підтвердженого всім творчим шляхом автора. Вперше

звернено увагу на гравюри словника: геральдичну композицію у присвяті, розп'яття Ісуса Христа та зображення преподобного Михаїла Малеїна.

Третій розділ **„Композиційно-структурні особливості збірки „Вірші на Різдво Христове" 1616 року"** є компонентним сюжетно-образним аналізом різдвяної збірки. Декламацію разом з іншими віршованими текстами, що продовжують різдвяну тему, вивчено з погляду жанру та найважливішого інтертексту – Святого Письма. Розділ охоплює два підрозділи з пунктами, зумовленими структурою декламації, зокрема промовами кожного окремого отрока.

У першому підрозділі **3. 1. „Жанрові прикмети різдвяних віршів Памва Беринди"** розглянуто жанрову специфіку декламації та визначено місце збірки „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вЂршЂ для утЂхи православным христіаном" в ґенезі різдвяної традиції в українській літературі.

У другому підрозділі **3. 2. „Репрезентація євангельського сюжету у структурі збірки"** кожен з восьми пунктів покликаний оприявнити авторське осмислення канонічного біблійного сюжету. Послідовний аналіз дозволяє спостерегти перебіг сюжету, а зіставлення – з'ясувати спільне та відмінне у творенні різдвяного хронотопу.

У пункті **3. 2. 1. „Присвята „До превелебного вь ХристѢ єго святителскоє милости кир Ієреміи Тисаровского, єпископа лвовского, и прочая, пана моєго милостивого"** розглянуто панегіричні мотиви як своєрідні початкові топоси барокового твору, серед яких виділено мотив приношення дару – „малого колосу убогого жнива", що за авторською аналогією до тих дарів, якими перські королі вітали Христа-Спасителя, стверджує роль львівського єпископа у появі різдвяної збірки. Привітання-присвята має виразний історичний підтекст, сповіщаючи, що „*рада к збудованю завше готова*", отже, незгода залишилася в минулому.

Пункт **3. 2. 2. „Пролог різдвяної декламації і дорога до Витлеєма"**, як вступне слово першого отрока та промова другого, звертає увагу тим, що вістка про Різдво Христове враз переходить у спробу тлумачення основних тем християнського вчення: Святої Трійці, Пречистої Діви- Богородиці, ангельського воїнства. Така своєрідна учнівська демонстрація знань, приблизних, неповних і непевних, виказують стан сум'яття в передчутті прийдешньої зустрічі. Згадка про вола й осла – це насамперед атрибути реальности, знак, що все відбувається насправді.

Пункт **3. 2. 3. „Зустріч із новонародженим Ісусом"** описує драматичний момент, що згодом дав багатьом дослідникам підстави вважати декламацію початком української драми, – коли третій отрок запрошує до слова четвертого. Безпосереднього свідка подій заступає той, «*котрый не раз зъ ними ся зносил*»,

що дозволяє авторові розширити й урізноманітнити інтерпретацію різдвяного сюжету. „Умѣєтность мовы” – несподіваний дар слова, – пов’язано з іменем янгола, який сповістив пастушкам про народження Дитяти. П’ятий учень висловлює припущення, що це був архангел Гавриїл, той самий Благовісник Марії. Радісне повернення пастухів до своєї отари витлумачено як розмикання меж біблійної історії: Бог входить у людське життя.

Пункт **3. 2. 4. „Поклоніння і дари волхвів”** зосереджений на промовах шостого та сьомого декламаторів, а саме приходу мудреців з дарами. Детально відстежено традицію, згідно з якою Памво Беринда назвав мудреців королями, акцентуючи на надзвичайности євангельського сюжету. Порівнюючи свідчення євангелистів й Отців Церкви з авторською візією, систематизовано міркування про кількість гостей та напрямок, з якого вони прибули. Витлумачено синкретизм подій, зокрема об’єднання в часі двох сцен поклоніння – пастушків і волхвів – розглянуто як спосіб звеличити Боже Дитя.

Пункт **3. 2. 5. „Епілог: благодать і радість Різдва”**. Увагу зосереджено на темі побиття немовлят та другого пришестя Христа, яких побіжно торкається автор у завершальній частині декламації, щоб не засмучувати слухачів. Так єднаються прикінцевий і початковий мотиви, замикаючи композиційну структуру.

Пункт **3. 2. 6. „Розширення різдвяного кола: вірші „На Стефана Первомученика”, „Зь Євангеліа на обрѣзаніє Господнє на приклад дѣтєм христіаньским”, „Зъ ляменту над Василієм Великим”, „На Святого Ѳеофанія альбо Богоявленіа”** стосується другої частини збірки. Віршовані тексти, вміщені після декламації, разом відтворюють різдвяний календарний цикл. Тему Різдва Памво Беринда розширив образами святих, що своїм життям підтвердили відданість Синові Божому (*„На Стефана Первомученика”)*. Вірш *„Зь Євангеліа на обрѣзаніє Господнє на приклад дѣтєм христіаньским”* розглянуто з погляду безпосереднього звертання до учнів. Простежено зв’язок обидвох віршів з виданням „Анфологіона”, над яким Памво Беринда працював у Києві. Прикметні ознаки вірша *„Зъ ляменту над Василієм Великим”* пов’язано з жанром ляменту та його українською братською традицією. Спостережено, що останній вірш другої частини збірки *„На Святого Ѳеофанія альбо Богоявленіа”* підхоплює мотив різдвяної декламації – побиття немовлят, акцентуючи на невинности жертв заради Божого Слова.

У пункті **3. 2. 7. „Вірш „До чительника” як завершальна композиційна частина збірки”** розглянуто прикінцеві топоси – традиційні побажання й запрошення до спільних роздумів, що ілюструє стосунки барокового автора зі своїм читачем.

У четвертому розділі **„Інтерпретаційно-герменевтичні засади Памва Беринди”**, що складається з чотирьох підрозділів, порушено проблематику джерел як структурно-значеннєвого фактора різдвяної збірки, що визначив характер інтерпретації біблійних образів. У цьому плані наголошено на ознаках метафізичної модусі сповнення постають у віршах герменевтики, тобто на спробі пояснити дійсність сповненням Святого Письма. Звернено увагу на взаємодію словесного-поняттєвого та візуального чинників у формуванні авторського образу Памва Беринди.

У першому підрозділі **4. 1. „Джерела творів Памва Беринди: Святе Письмо та житійна традиція”** специфіка проблеми постає в процесі зіставлення вірша „На обрѣзаніє Господнє” і з євангельським текстом, і з проповіддю на цю тему, що згодом увійшла в „Четьї-Мінеї” Димитрія Туптала. Зауважено, що вірш Памва Беринда – це, власне кажучи, віршована версія проповіді, а незначні елементи ампліфікації не порушують ні арґументів, ні послідовности первинного викладу. Цей вірш Памва Беринди, що набагато випереджує видання Димитрія Туптала, дозволяє зробити висновок про джерела української гомілетики і про тривалий синтез оповідних форм, про ранню взаємодію різних жанрів і про книжну природу віршованого тексту. Висловлено думку, що й ті образи та мотиви, які легко сприймаються у фольклорному контексті, наприклад, образи вола й осла чи радісного повернення пастухів до своїх отар, співзвучні з біблійною поетикою та з поетикою богослужбових книг.

Другий підрозділ **4. 2. „Біблійні образи у різдвяних віршах Памва Беринди”** дають підставу тлумачити різдвяну декламацію як певну послідовність, зумовлену усною формою викладу: з промовою кожного наступного отрока-пастушка відкривається інший співучасник різдвяної події. Все починається з ангела, за припущенням, а пізніше й за переконанням – Гавриїла, бо сповістивши про потребу серед ночі вирушити в дорогу, приготував для подорожніх різдвяну несподіванку – дар мови, щоб вони могли розповісти про те, що сталося у Витлеємі. Далі – зустріч з Матір’ю Божого Дитятка, Панною й Дівою. Переконання в ангельській чистоті, святості та смиренні Марії, як зауважено, набуває характеру протиставлення зі старозавітною Євою, що є характерним елементом барокового дискурсу. Виокремлено психологічно виразну постать Йосипа, яка відкривається, власне, з глибини людського досвіду самого автора. Тоді, як три королі зі Сходу, мудрі й багаті, особливо вражають визнанням небесної й земної влади Божого Дитяти. Їх своїми дарами наслідують убогі пастушки, зауваживши при тому, як схилилися над яслами з Немовлятком осел і віл.

Третій підрозділ **4. 3. „Містерія Боговтілення”** зосереджений на метафізичному вимірі Різдва, що перевершує людський досвід, а водночас

породжує відчуття й усвідомлення єдности людини й Бога. Як веліла традиція, образ Ісуса Христа не міг бути представлений на сцені. Він присутній настільки, наскільки кожен може відчути й сприйняти його присутність, об'єднатися навколо втіленого Бога-Слова, яке прийшло у світ, щоб зростати разом з людиною. Автор демонструє мистецтво риторики та знаходить можливість в контексті різдвяної декламації викладати повноту христології, апелюючи до емоціо й раціо своїх читачів.

У четвертому підрозділі **4. 4. „Взаємодія словесного та графічного мистецтв у збірці „Вірші на Різдво Христове"** досліджено характер художнього оздоблення збірки та його вплив на сприйняття віршованого тексту. Декламація, ілюстрована гравюрами, є прикладом цілісного задуму: Памво Беринда постає як поет і гравер в одній особі. Описано закономірності структурно-образного втілення поетичного слова, з'ясовано символічне значення елементів книжкової ілюстрації. Образно-семантичний зв'язок тексту з його художнім оздобленням, з ілюстраціями, сюжетними заставками, ініціалами, увиразнення слова орнаментальними прикрасами та спеціальним добором шрифтів презентує збірку Памва Беринди як ранньобароковий мистецький феномен. На прикладі кожної гравюри та графічних деталей доведено, що таке оформлення тексту було зорієнтованим на особливий зоровий ефект.

Висновки узагальнюють результати дослідження.

Дослідження життя і творчости Памва Беринди дає підставу побачити, як, з одного боку, історико-культурні й релігійні процеси кінця XVI – першої третини XVII століття формують певний тип людини інтелектуальної праці, зорієнтованої на піднесення рівня освіти та засвоєння християнських цінностей, а з іншого – виявляє можливість розрізнення індивідуальних творчих постатей. Серед сучасників Памво Беринда виділяється професійною багатогранністю, спрямованою на те, щоб земля, яка, за його словами, завжди була місцем для битви, «*хлѣб небесный буйно зродила*». Друкарська, лексикографічна, письменницька спадщина Памва Беринди засвідчує той особливий рівень стосунків між Львівським братством і гуртком Ґедеона Балабана, який піднімався над взаємними непорозуміннями, інспірованими і внутрішніми, і зовнішніми чинниками, та виявляв усвідомлення спільних зусиль для спільного блага.

Власне, на прикладі Памва Беринди бачимо, що кожен освітньо-культурний осередок, в якому він працював, так чи інакше ставав підґрунтям для розвитку українського письменства, оприявнюючи поетику богослужбової лектури, ознайомлюючи учнів з іменами першорядних авторів. Перекладні видання, які відкривалися й замикалися віршами самих перекладачів і

упорядників цих книг, їх передмовами й післямовами, резонували зі західноєвропейським досвідом інтерпретації східнохристиянських джерел, з новими освітніми й літературними тенденціями. Кожна нова книга ставала не просто подією культурного життя, а послідовним кроком на шляху до освітніх вершин, що незмінно асоціювалися зі станом мови, з потребою її збагачення й удосконалення. З цього погляду можна простежити шлях від Острога до Києва не лише через Львів, а й через Стрятин, Крилос та інші місця українського друкарства. І коли згодом у Києві впродовж кількох десятиліть мало яке видання Києво-Печерської Лаври обходиться без Памва Беринди, коректора, перекладача з грецької та інших мов, гравера, автора передмов та післямов, то це, без сумніву, свідчить про нього як про одного з найдіяльніших представників свого часу.

Постать Памва Беринди завжди привертала увагу дослідників різного профілю – книгознавців, лінґвістів, істориків літератури, педагогів. Без цих напрацювань і підходів спроба історико-літературного синтезу або ж спроба літературної історії Памва Беринди була б неможливою. І коли в центрі уваги опиняється збірка „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вѣршѣ для утѣхи православным христіаном”, то гравюра чи лексикографія як форми творчого самовираження доповнюють і прояснюють перспективи авторського мислення, стаючи фактором історії літератури.

Проблеми авторства Памва Беринди проявляються подібно до інших письменних людей того часу: скупі й стримані свідчення про себе, пропущені крізь „топос скромности”, та водночас сказано про найголовніше, і не так мало, як це може здаватися. А крім того, маємо різнопрофільні тексти – віршовані, графічні й лексикографічні, що засвідчують не більше й не менше, а самототожність автора, його погляди на себе й на світ, є своєрідною проєкцією життєвих мандрів, що як і в більшости його вчених сучасників, спочатку пов’язувалися, певна річ, з можливістю здобути освіту, а потім з пошуком умов для того, щоб здобуті знання використати й розвинути.

Так географія стає частиною біоґрафії. Власне, можливість певної реконструкції творчої біоґрафії виникає на основі того, що насправді різні періоди життя – галицький і київський, – означають зміни, які настають, а водночас виявляють цілість людського характеру: продовжено й видано словник, використано ті самі чи оновлені граверські дощечки, написано вірші до київської книги Івана Золотоустого. Продовжується містерія імені впізнаванням свого духовного покликання, що починається з прийняттям монашого чину між 1610-1613 роками і завершенням суворої аскези. А поруч – згадка про сина, як підмогу в служінні. Це найголовніше, що відчитується з авторських свідчень: час народження десь поміж 1555 – 1570 роками, соціальний стан, такий, що дозволяв здобувати професію чи спонукав до цього, українське походження, ймовірна

освіта у братській школі чи самоосвіта, дім Ґедеона Балабана, народження недалеко від цього дому або від місця, з ним пов'язаного, що уможливило їхню зустріч. І найпевніше: учитель Львівської братської школи, при якій 1616 року виходить друком віршована збірка „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вѣршѣ для утѣхи православным христіаном".

„Лексіконъ славенорѡсскїй альбо Именъ тлъкованїє" Памва Беринди побудований за принципом барокової книги як вмістилища сенсу, що проявляється, власне, в межах книги. Універсальний підхід до всього відразу – до семантики, етимології, перекладу, тлумачення, – зумовлює складну конструкцію, що нагадує лабіринт: вийти можна, але ключі залишилися в автора, і ніхто не може бути певним, що знайдено найкращий вихід. Лексикон Памва Беринди важко порівнювати з таким чи іншим типом сучасного словника: він не відповідає на „вузькі" питання. Зате з цієї вершини барокової лексикографії відкриваються розкішні й несподівані обрії рідного слова та його історичних комунікацій. Разом з цим словник став спільним інструментом боротьби і Львівського братства, і владики Балабана за свою культурну самобутність. Власне словником завершилося змагання між ними за першість: переможених не було.

Збірка „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вЂршЂ для утЂхи православным христіаном" – перша українська декламація з виразними ознаками діалогу. Виявляючи характерну для львівських віршованих текстів взаємодію візантійських і західноєвропейських мотивів, ця літературна пам'ятка відповідає риторичним засадам, передбаченим навчальною програмою та започатковує різдвяну традицію в українській літературі. Послідовний композиційно-структурний аналіз збірки засвідчує, що декламація разом із супровідними віршами створюють єдиний різдвяний цикл. Тут бачимо і замкнену цілість тексту власне у декламації, і водночас – процес „розмикання" чи розширення рамки тексту, коли вже поза межами декламації Памво Беринда продовжує різдвяну тему як наслідок події Різдва, що постає у повноті свого впливу на майбутнє всього людства.

Основою творення художнього тексту „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вЂршЂ для утЂхи православным христіаном" є сакральний час Різдва, а ключем розуміння – Святе Письмо, що так властиво давній українській літературі. Біблійні образи стають інструментом побудови усієї декламації. Все у них покликане підкреслити сенс Різдва. Використання різдвяного сюжету часто провокує порівнювати літературний твір з канонічною історією, проте аналіз біблійної поетики у різдвяній декламації Памви Беринди засвідчує самобутність авторської інтерпретації. З цього погляду звертає на себе особливу увагу спроба автора пояснити несподіваний дар пастухів – „умѣєтность

мовы”. Потенційна багатозначність сюжетно-образного матеріалу дозволяє Памвові Беринді тлумачити його так, щоб кожен міг пережити Різдво Христове як особисту подію свого життя.

Світ як книга (найперше Святе Письмо) та книга як образ світу – чи не найяскравіша метафора літератури барокової доби. Книгу трактували як дух, втілений у тексті. І спадщина Памва Беринди особливо промовиста у цьому плані. Мистецьке увиразнення слова простежується від найперших його стрятинських видань до словника 1627 року, що несподівано так само містить кілька авторських зображень, ніби ілюстрований художній твір. Найяскравіше Памво Беринда – гравер, друкар і літератор в одній особі, – постає, безперечно, у збірці „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вЂршЂ для утЂхи православным христіаном”.

Характер її графічного оздоблення, зокрема архітектурний портал на титульному аркуші збірки, буквиці та шрифт загалом, рамки й орнаменти на кожній сторінці, шість самостійний гравюр-ілюстрацій, свідчить про притаманне бароко синтетизм мислення. Попри те, що деякі з графічних робіт могли існувати самостійно, адже Памво Беринда був також автором перших естампних гравюр на окремих аркушах, у літературному контексті такі візуальні деталі набувають особливих функцій, засвідчують зокрема ознаки авторської рецепції того чи іншого сюжету, доповнюють твір чи навіть змінюють ракурс його сприйняття. Водночас текст гравюри, як і словесний текст, не можна відчитувати надто прямолінійно.

Міжконтекстуальний аналіз гравюри повісті „От отечьника скитскаго повість удивительна о діаволу, како прійде к великому Антонию в образі чловечесті, хотя каятся” дозволяє припустити, що духовним взірцем у світському житті Памво Беринда вважав Павла Фівейського. Натомість змістовий огляд однієї з двох гравюр словника „Лексіконъ славенорѡсскїй альбо Именъ тлъкованїє” (розп’яття Ісуса Христа) серед усіх свідчить на користь Памва Нітрійського (пустельника) як того, хто змотивував вибір його чернечого імені.

Дослідження літературної спадщини Памва Беринди з погляду історико-літературного синтезу, що передбачає ширший авторський контекст, зокрема граверство й лексикографічні студії, дозволяє бачити в збірці різдвяних віршів найбільш структуровану й самототожну частину його творчої біоґрафії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях

1. Сливка Ю. Біблійні образи в різдвяних віршах Памви Беринди. *Українське літературознавство*. Львів, 2016. Випуск 81. С. 199–207.

2. Сливка Ю. Співіснування словесного та ґрафічного образів у різдвяній збірці Памви Беринди. *Spheres of Culture*. Lublin, 2016. Volume XV. P. 62–72.

3. Сливка Ю. Вірш і гравюра у різдвяній збірці Памви Беринди: тотожність сенсу. *Українське літературознавство*. Львів, 2017. Випуск 82. С. 207–221.

4. Рурак Ю. Герменевтика боговтілення у різдвяних віршах Памва Беринди. *У ПОШУКАХ ЄДИНОЇ ОСНОВИ: Метафізичний спектр українського письменства XI- XVIII століть* : зб. наук. праць [у надзаг.: Львівська медієвістика]. Львів, 2020. Випуск 6. С. 54–61.

5. Рурак Ю. Поетика словника Памви Беринди. *Львівський філологічний часопис*: зб. наук. праць. Львів, 2021. Випуск 9. С. 27-38.

Додаткові публікації (матеріали та тези конференцій)

1. Сливка Ю. Творчість Памви Беринди в контексті львівського братства. *Студії з філології та журналістики*: зб. наук. праць. Ужгород, 2016. Випуск 4. С. 314–317.

2. Рурак Ю. Джерела різдвяних віршів Памви Беринди. Актуальні проблеми сучасної української медієвістики: матеріали аспірантсько-студентських конференцій. Чернігів, 2018. Випуск 6. С. 126-129.

АНОТАЦІЯ

***Рурак Ю.В.* Життя і творчість Памва Беринди в ранньобароковому контексті. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01, українська література – Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021.

У дисертації досліджено творчий світ Памва Беринди як певну цілість, сформовану в процесі тісної взаємодії словесного й візуального чинників, що проявляється в усіх формах його діяльности: друкарської, граверської, лексикографічної, письменницької. Обґрунтовано роль загального й авторського контексту для з’ясування біоґрафічних фактів, атрибуції текстів, ґенези літературних мотивів. Збірку „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вЂршЂ для утЂхи православным христіаном” (1616) розглянуто як самопроєкцію автора на джерела, структуру, способи інтерпретації, своєрідний переклад слова на образ.

Комплексний характер дослідження зумовлює інтегральне тлумачення життя й творчости Памва Беринди. Характерне для сучасної медієвістики використання суміжних і допоміжних дисциплін, набуває особливої ваги з

огляду на багатогранність автора. І водночас характер різдвяної збірки, що стала початком великої української традиції, дає підстави для власне літературознавчого підходу.

Ключові слова: історія літератури, декламація, гравюра, контекст, раннє бароко, медієвістика, джерела тексту, герменевтика, інтертекстуальність, традиція.

АННОТАЦИЯ

***Рурак Ю.В.* Жизнь и творчество Памва Беринды в контексте раннего барокко. — Квалификационная научная работа на правах рукописи.**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01, украинская литература – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. Львов, 2021.

В диссертации исследован творческий мир Памва Беринды как некое целое, сформированное в процессе тесного взаимодействия словесных и визуальных факторов, что проявляется во всех формах его деятельности: печати, граверстве, лексикографии, письме. Обоснована роль общего и авторского контекста для выяснения биографических фактов, атрибуции текстов, генезиса литературных мотивов. Сборник „На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вЂршЂ для утЂхи православным христіаном” (1616) рассматривается как самопроекция автора на источники, структуру, методы толкования, своеобразный перевод слова в образ.

Комплексный характер исследования обусловлено интегральным подходом к интерпретации жизни и творчества Памва Беринды. Характерное для современной медиевистики использование смежных и вспомогательных дисциплин, приобретает особый вес, учитывая многогранность автора. В то же время характер сборника на Рождество, который стал началом великой украинской традиции, дает основания для собственно литературного подхода.

Ключевые слова: история литературы, декламация, гравюра, контекст, раннее барокко, медиевистика, источники текста, герменевтика, интертекстуальность, традиция.

ANNOTATION

***Rurak Yuliya.* The Life and Work of Pamvo Berynda in the Early Baroque Context. — Qualifying scholarly work submitted as a manuscript.**

Dissertation for a Candidate Degree in Philology (PhD) 10.01.01, the Ukrainian literature – Ivan Franko National University of Lviv, 2021.

In the thesis we investigate the creative world of Pamvo Berynda as a whole, formed in the process of close interaction of verbal and visual factors, which is

manifested in all his activities: typography, engraving, lexicography, writing. The thesis provides the very first comprehensive study of life and creative legacy of Pamvo Berynda, the poet, the engraver, the lexicographer of the late XVI - first third of the XVII century. Even though each of the facets of his work has attracted the attention of researchers and promoters, the attempt to present a holistic creative portrait of Pamvo Berynda has been made for the first time. The role of the general and authorial context for clarification of biographical facts, attribution of texts, genesis of literary motives is substantiated.

A study of the life and work of Pamvo Berynda gives grounds to see how, on the one hand, historical, cultural, and religious processes of the late XVI — first third of the XVII century form a specific type of intelligent personality focused on raising education and mastering Christian values, and on the other — reveals to a large extent the possibility to distinguish certain individuals among others alike. Pamvo Berynda's typographical, lexicographical, and literary heritage testifies to the special level of relations between the Lviv Brotherhood and Hedeon Balaban's circle, which rose above mutual misunderstandings, inspired by both internal and external factors, and showed importance of joint efforts when trying to achieve common good.

The collection "On the Nativity of our Lord God and Saviour Jesus Christ for the Consolation of an Orthodox Christian" („На Рожество Господа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа вЂршЂ для утЂхи православным христіаном") is one of the first Ukrainian recitations that fits into the European context of greeting literature, revealing the expressiveness of Byzantine motifs in accordance with the Lviv tradition. Thus, Pamvo Berynda in this regard became a spokesman for the reconciliation of various traditions. The Christmas poems, in addition to congratulating Jeremiah Tisarovskyi, demonstrated the principles of rhetoric provided by the curriculum, appealing to ancient models. In this sense, the collection is instructive from different points of view.

Christmas verses required recitation, and at the same time drew attention to the dialogue, drama-specific feature. The most important thing is that, in fact, Pamvo Berynda established the Christmas tradition in the history of Ukrainian literature.

Coherent compositional and structural analysis of the collection "On the Nativity of our Lord God and Savior Jesus Christ for the consolation of Orthodox Christians" shows that the recitation together with the accompanying verses create a single Christmas cycle. Here we see the closed integrity of the text in the recitation itself, and at the same time — the process of "opening" or expanding the text, when outside the recitation Pamvo Berynda continues the Christmas theme because of the Christmas event, which appears in the fulness of its impact on the future of mankind.

Among the sources of poems are the lectures of the Lviv Brotherhood School, including textbooks with recommendations on the form and content of such poetic

dialogues and directly thematic texts by Menander Rhetor, Cornelius Schoneus, Jacob Pontan, Erasmus of Rotterdam. The influence of biographical and liturgical literature, as well as folklore is prominent, which can be considered a characteristic feature of Lviv texts.

The use of a Christmas plot often provokes a comparison of a literary work with canonical history, but the analysis of biblical poetics in Pamvo Berynda's Christmas recitation testifies to the originality of the author's interpretation. The collection of "Poems for the Nativity of Christ" (1616) is considered as a self-projection of the author on the sources, structure, methods of interpretation, a kind of translation of the word into image.

The complex nature of the study determines the integral interpretation of the life and work of Pamvo Berynda. Characteristic of modern medieval studies, the use of related and auxiliary disciplines acquires special importance given the versatility of the author. At the same time, the nature of the Christmas collection provides the basis for the actual literary approach.

Key words: history of literature, recitation, engraving, context, early baroque, medieval studies, text sources, hermeneutics, intertextuality, tradition.